

ПРОФЕСІЙНІ ЦІННОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Васильченко О.А.

*к. соц. н., старший викладач кафедри соціальної роботи
Запорізький національний технічний університет*

Розглянуто структурні особливості професійних цінностей соціальної роботи з позицій соціокультурного підходу. Наведено результати соціологічного дослідження структури цінностей українського суспільства і уявлень про професійні цінності соціального працівника, що дозволило визначити ідеальний ціннісний образ соціального працівника.

Рассмотрены структурные особенности профессиональных ценностей социальной работы с позиций социокультурного подхода. Приведены результаты социологического исследования структуры ценностей украинского общества и представлений о профессиональных ценностях социального работника, что позволило определить идеальный ценностный образ социального работника.

The structural features of professional values of social work are analysed from the standpoint of social and cultural approach. The results of a sociological study of structure of the Ukrainian society values and perceptions of professional social work values, which allowed to determine the ideal value-image of a social worker, are introduced.

Ключові слова: соціальна робота, цінність, соціокультурні цінності, професійні цінності соціальної роботи.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Соціальна робота як соціокультурне явище в останні десятиліття стала невід'ємною частиною соціокультурної системи нашого суспільства, оскільки вона є одним з головних способів організаційного і соціально-технологічного реагування суспільства на нову соціальну ситуацію. Ця ситуація в Україні відрізняється наростанням конфліконебезпечності на рівні всього суспільства, оскільки розрив між бідністю і багатством не зменшується, а збільшується. Як наслідок, спостерігається зростання суперечності між благополучними і забезпеченими шарами, які цілком адаптувалися до ринкових відносин, і бідними, нездатними самостійно вирішити свої проблеми. Традиційна добродійність в таких умовах стає недостатньою, а з урахуванням того, що за десятиліття соціалістичного ладу її традиції були втрачені, та і малоефективною. У такій ситуації об'єктивно зростає необхідність переходу до професійної соціальної роботи. Її роль в житті сучасного суспільства визначається тим, що вона виступає як чинник соціальної стабільності.

Професіоналізм соціальної роботи припускає наявність особливої професійної групи, формування якої в Україні тільки починається, що саме по собі вже ставить питання про необхідність спеціального вивчення професійних цінностей цієї групи як у вигляді ідеальної моделі, так і її реального втілення в практиці соціальної роботи для попередження і вирішення природної суперечності між ідеалом, який відбивається на рівні принципів суспільства відносно соціальної сфери і соціальної підтримки населення, і реальністю.

Особлива роль соціального працівника полягає в тому, що він не тільки вирішує конкретні соціальні проблеми своїх клієнтів, але й допомагає людям освоювати нові моральні цінності і норми, знаходити життєві сенси і духовно-етичні орієнтації. Все це дозволяє вважати, що проблема соціологічного аналізу соціальної роботи як соціокультурного явища важлива не тільки для вдосконалення соціальної практики, але й для прогресивного розвитку суспільних відносин в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукову літературу за темою дослідження умовно можна розділити на декілька блоків. До першого блоку відносяться теоретичні джерела, присвячені аналізу соціокультурного підходу, соціокультурних явищ: М.Вебера, Ю.Вишневецького, Е.Грунт, Л.Іоніна, М.Кагана, Л.Когана, М.Лапіна, Е.Маркаряна, П.Сорокіна та інші. Вчені підкреслюють, що в науках, що вивчають суспільство, назріла потреба включити в сферу своїх інтересів не тільки конкретні соціокультурні явища, але й саму можливість і необхідність з'єднання культури і суспільства, Потреба в уявленнях про суспільство як соціокультурну цілісність особливо загострюється в умовах його трансформації.

До другого блоку відносяться теоретичні джерела, присвячені проблемі ціннісного підходу, який розглядається в роботах: Л.Беляевой, Ю.Вишневецького, Р.Вижлецова, О.Здравомислова, Ф.Знанецкого, Е.Ильенкова, Д.Леонтьева, У.Томаса, М.Рокіча, Л.Рибцовой, І.Суріної, В.Ядова. Проблеми, пов'язані з людськими цінностями, відзначають дослідники, належать до найважливіших для будь-якої з наук, що займається людиною і суспільством.

Найважливіших внаслідок того, що цінності виступають інтеграційною основою як окремо взятого індивіда, так і будь-якої соціальної групи, культури, нації, людства в цілому.

Вагомий внесок у науково-філософське дослідження онтологічних, морфологічних, функціональних та організаційних проблем соціальної роботи як цілісної системи, обґрунтування її методологічного базису та категоріального апарату зробили В.Андрущенко, В.Астахова, В.Асєєв, І.Бех, О.Горпинич, І.Зверєва, В.Киричук, О.Кузьменко, М.Лукашевич, І.Мигович, М.Михальченко, Л.Романенкова, С.Толстоухова та інші. Четвертий блок складають публікації з проблем духовно-моральних, етико-аксіологічних компонентів соціальної роботи: У.Бочарової, С.Григорєва, Л.Гуслякової, Т.Демідової, К.Кузьміна, Л.Ліхачевої, А.Лященко, М.Фірсова, О.Холостової.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення системи професійних цінностей соціальної роботи з позицій соціокультурного підходу і окреслення ідеального ціннісного образу соціального працівника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливе місце в соціальної роботи відведено соціокультурним цінностям і принципам, тобто морально-етичним орієнтирам діяльності соціальних працівників. Цінності соціальної роботи – це ті ідеї та переконання, на які спираються соціальні працівники у процесі прийняття певного рішення. Проте вони є не просто ідеалами, а «набором критеріїв для прийняття рішень», від опанування якими залежить успішність професійної діяльності.

Розглянемо підходи різних науковців і практиків в сфері соціальної роботи з метою визначення системи загальних соціокультурних цінностей соціальної роботи як професійної діяльності.

У деяких джерелах (Д.Лукас, О.Васильченко) наводять наступний перелік цінностей соціальної роботи:

- прагнення до пріоритету особистості відносно суспільства;
- повага конфіденційності у стосунках із клієнтами;
- готовність відокремити особисті почуття і потреби від професійних стосунків;
- прагнення до соціальних змін, які відповідають визнаним проблемам;
- готовність до передачі знань та умінь іншим;
- повага до індивідуальних та групових відмінностей;
- прагнення до розвитку здібності клієнта допомогти самому собі;
- готовність діяти від імені клієнта, незважаючи на можливу фрустрацію;
- прагнення до соціальної справедливості, до економічного, фізичного і розумового благополуччя всіх членів соціуму;
- прагнення до високих стандартів особистої та професійної етики [2].

Сучасний дослідник у галузі соціальної роботи Л.Тюптя виокремлює такі основні цінності соціальної роботи як професійної діяльності: прагнення до переваги індивіда перед суспільством; повага конфіденційності у взаєминах із клієнтами; готовність відокремити особисті почуття і потреби від професійних відносин; прагнення соціальних змін, що відповідають соціально пізнаним потребам; готовність передавати знання та вміння іншим; повага до індивідуальних і групових відмінностей, гідне оцінювання їх; прагнення до розвитку здатності підлеглого допомагати собі самому; готовність діяти від імені підлеглого, незважаючи на можливі фрустрації; прагнення до соціальної справедливості, до економічного, фізичного та розумового благополуччя всіх членів соціуму; прагнення до високих стандартів особистої і професійної етики [6].

Серед безлічі цінностей Б.Битинас виділив три основні системи, від комплексного урахування яких багато в чому залежить кінцевий результат процесу соціальної роботи: трансцендентні, тобто абсолютні, найвищі цінності: віра, надія, любов, душа, покаєння; соціоцентричні цінності, де головною є Людина, її діяльність, творчість, гуманізм, свобода; антропоцентричні цінності, які спрямовані на підвищення індивідуальності в структурі загальнолюдських цінностей. Базовими цінностями тут є самореалізація, автономність, корисність [1].

О.Дубасенюк звертає увагу на те, що найвищими цінностями можуть бути професіоналізм діяльності і шляхи його досягнення. Ціннісне ж ставлення до професіоналізму соціальної роботи виявляється у високій громадянській активності, духовності, творчому пошуку, професійній відповідальності [3].

Цікавим з огляду нашого дослідження є досвід професійних інститутів соціальної роботи, наприклад, Центральної ради з підготовки та навчання соціальних працівників (CCETSW) у Великій Британії, Британської асоціації соціальних працівників (BASW) і Національної асоціації соціальних працівників США (NASW), які заявляють, що соціальна робота узадачується в певній сукупності цінностей, і що компетентні соціальні працівники повинні бути спроможними діяти відповідно до цих цінностей.

Для прикладу наведемо п'ять основних цінностей (засад професійної соціальної роботи), які Ш.Рамон перелічує у своїй книзі «*Beyond Community Care*» [5].

1. Наснаження (*Empowerment*) – необхідність працювати з людьми, які стали клієнтами, так щоб вони змогли відновити і використовувати свої особисті громадські і людські здатності. Найважливіші люди відчувають брак впливу в суспільстві, особливо якщо вони мають певні порушення. Вони часто підлягають маргіналізації та ізоляції і тому можуть бути позбавлені нормальних можливостей діяти і бути незалежними в суспільстві.

2. Насамперед – людина (*People first*). У кожної людини є право одержувати підтримку від суспільства у скрутних обставинах не тільки тому, що це може принести вигоду, а в ім'я розвитку людських можливостей і для збагачення нематеріального боку нашого життя. Особи з порушенням і без них мають багато спільного, коли йдеться про їхній потенціал стати корисними і цінними для суспільства і для самих себе. Тому кожній людині повинні бути гарантовані гідність та права, навіть якщо не всі можуть їх однаково застосовувати.

3. Повага до особистості (*Respect for persons*) – це один із привілеїв соціалізованої людини (члена співтовариства). У різних соціальних і культурних групах є багато різноманітних засобів демонстрації поваги. Повага також вимагає дозволяти людям робити помилки й інколи чинити неправильно. Обходитися з людьми так, ніби вони завжди мають рацію або завжди її не мають, було б однаково проявом неповаги. Доцільно запровадити принцип діяльності, за яким добре обслуговування має відповідати вимогам кожного члена співтовариства та його почуттю власної гідності. Це таке обслуговування, яким ми самі захотіли би скористатися.

4. Право на визначення (*The right to self determination*) означає право кожного розв'язувати свої проблеми відповідно до своєї спроможності приймати розумні рішення, а також із позиції, що людина знає саму себе глибше і краще за інших. Це цілком суперечить поширеному переконанню, що професіонал знає краще. Професіонал зобов'язаний пояснити свої професійні знання доступно іншій людині. Право на самовизначення також припускає, що ухвалення рішення – загальнодоступний процес, якому можна навчити (це право також охоплює право помилятися).

5. Право на залежність (*The right to dependence*). Люди за своєю природою взаємозалежні: кожен має право на взаємну залежність і підтримку в разі потреби. Взаємозалежність – позитивний і цілком нормальний стан. Люди живуть у спільноті і залежать один від одного. Зростання незалежності не заперечує цієї цінності, оскільки воно припускає, що жодна особа не може бути цілком самодостатньою; самодостатність – не ідеал. Періодично люди стають залежними від інших на більше чи менше тривалий час з різних причин.

На думку більшості зарубіжних спеціалістів, основою соціальної роботи є система професійно-етичних цінностей, які знаходять свою практичну реалізацію у процесі надання допомоги людям. В основі етичних принципів соціальної роботи, як умова повноцінного існування суспільства, лежить ідея взаємодопомоги. Етичні принципи соціальної роботи визначаються базовими цінностями демократичного суспільства, найважливішими серед них, згідно думки американських вчених У.Фріндлера та Р.Епта, можна назвати наступні:

- віра у цінність, гідність і творчі можливості кожного індивіда;
- визнання права кожної людини на власну думку та переконання, можливість вільно їх висловлювати і втілювати в життя у тій мірі, в якій це не порушує прав інших людей;
- невід'ємне і незаперечне право кожної людини самостійно приймати рішення [9].

Р.Саррі підкреслює значення таких цінностей, як гуманність, справедливість, самовизначення, конфіденційність, антидискримінація і чесність в професійній діяльності [4]. Ш.Хиндука вважає, що соціальні працівники повинні розділяти такі цінності, як: людська гідність; соціальна справедливість; підтримка неімущих і найуразливіших шарів; прагнення до мирного співіснування; добру волю [7].

Основною цінністю соціальної роботи Ш.Рамон вважає цінність самовизначення. І якщо керуватися даною цінністю, необхідно прагнути до співпраці між професіоналами і клієнтами, важливою умовою якого є знання думки клієнта про дію [7]. При цьому Р.Сойер справедливо запропонував рахувати «право на помилку» частиною цінності самовизначення [10].

Н.Шмельова під цінностями соціальної роботи розуміє провідну потребу: «служити своєю професією на благо тих, хто нас оточує, яка орієнтує професійно-особистісну активність соціального працівника на досягненні цієї гуманної мети» [8, 115].

Отже, взявши за основу характерні потреби особистості і співвідносячи їх з професією соціального працівника, її гуманістичним смислом, можна назвати такі групи цінностей соціальної роботи:

- цінності, які відображають специфіку професійної діяльності, альтруїстичного характеру (допомоги іншому, який потребує твоєї підтримки, чи слабозахищеній людині);

– цінності етичної відповідальності перед професією (соціальний педагог чи працівник захищає гідність і цілісність професії, дотримується і примножує етичні принципи, норми, знання і місію соціальної роботи, яка, як і інша галузь знань, перебуває в процесі постійного розвитку і збагачення тощо);

– цінності, пов'язані з потребами самореалізації, самоствердження і самовдосконалення особистості соціального педагога чи соціального працівника і досягнення професіоналізму діяльності.

Для виявлення системи ціннісних уявлень українського суспільства і уявлень про цінності соціального працівника було застосовано «Методику вивчення ціннісних орієнтацій» М.Рокіча. Кожен випробуваний вибирав зі списку цінностей найбільш значимі для нього за такими критеріями: відповідно до власних переваг; відповідно до переваг в ціннісному ідеалі соціального працівника. Загальна кількість респондентів склала 200 мешканців м. Запоріжжя. Метод формування вибірки – квотування. Квоти склалися з урахуванням статі, віку, місця мешкання. Система цінностей (окремо для термінальних та інструментальних цінностей) представлена на рис. 1 і 2.

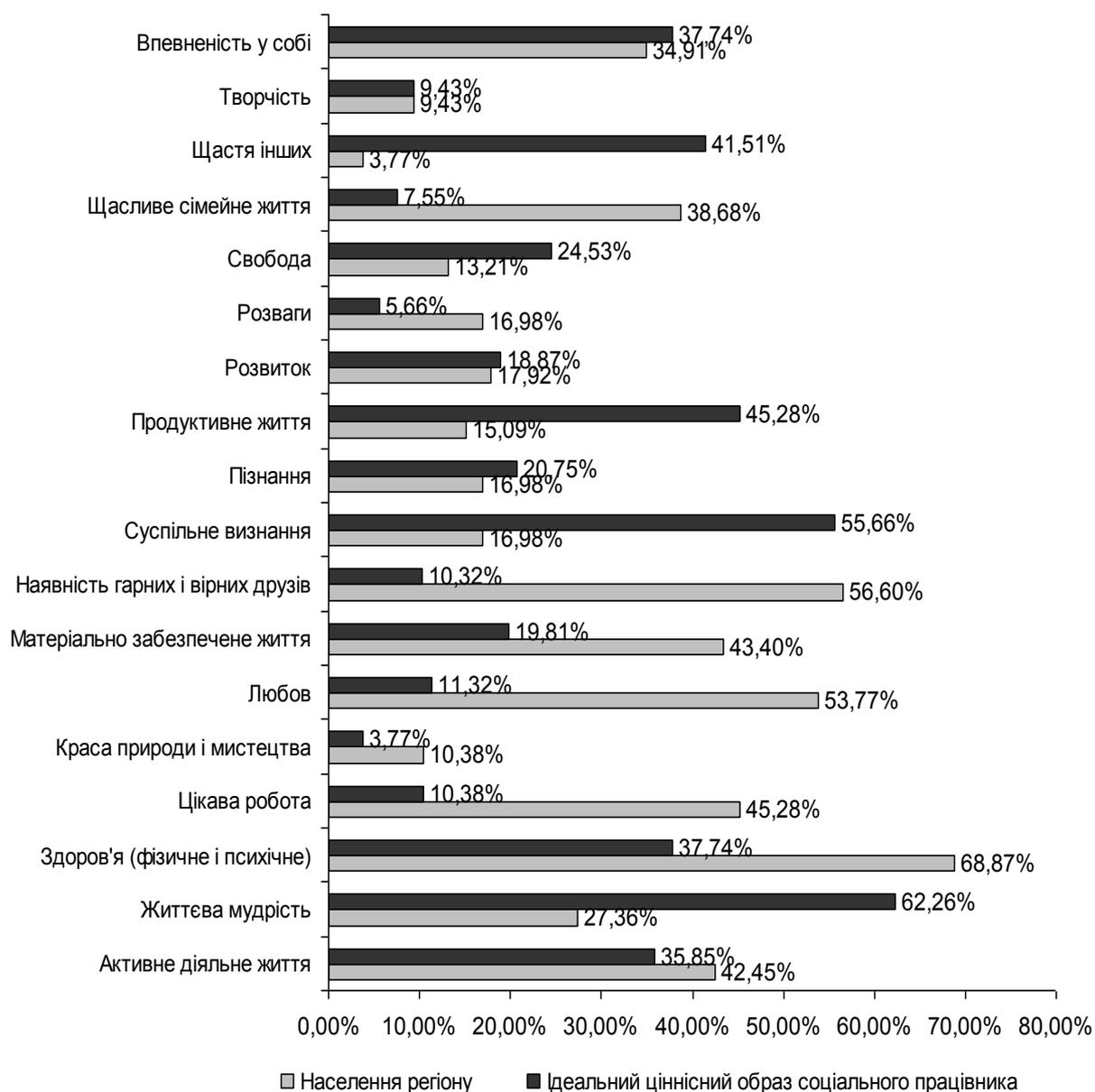

Рис. 1. Система термінальних соціокультурних цінностей українського суспільства і уявлення про ідеальний ціннісний образ соціального працівника.

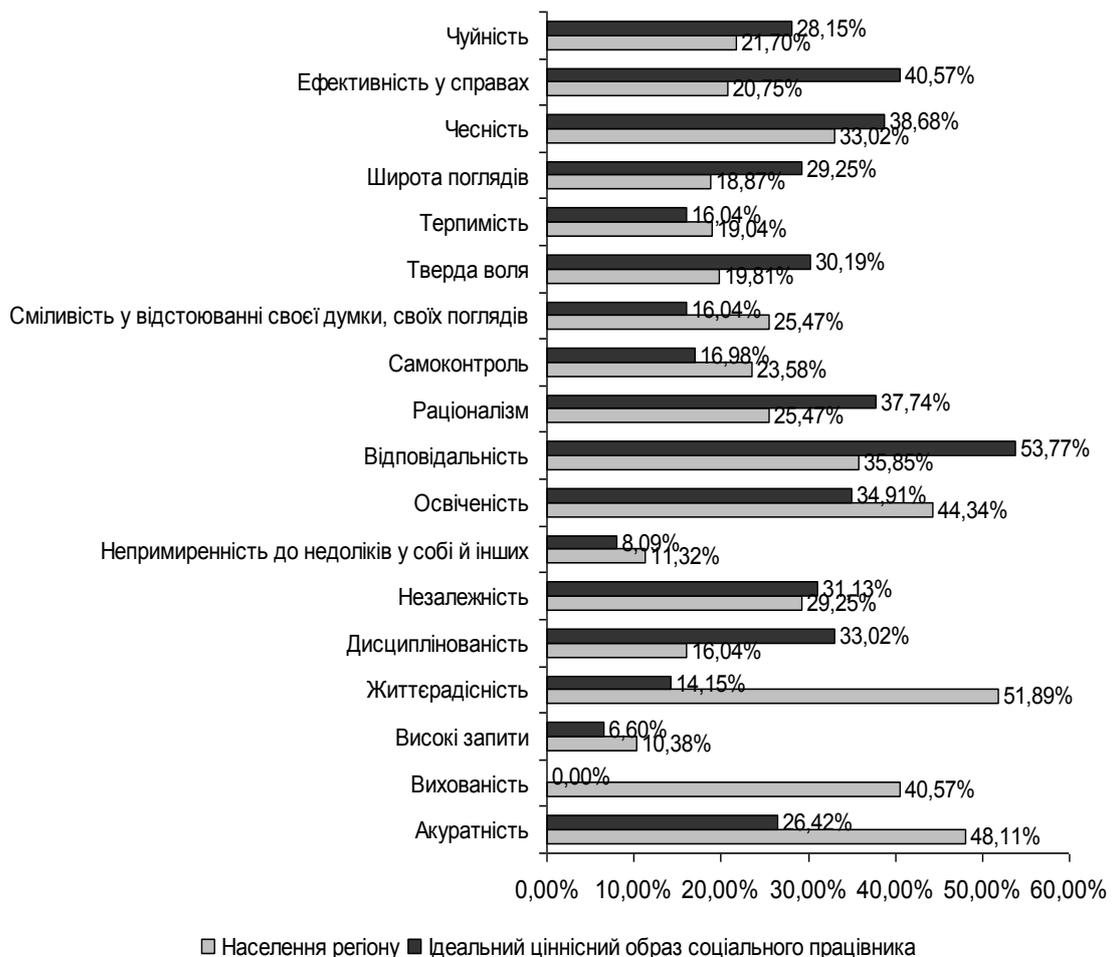

Рис. 2 – Система інструментальних соціокультурних цінностей українського суспільства і уявлення про ідеальний ціннісний образ соціального працівника.

На рис. 1 представлені результати (в % від опитаних) ціннісних уявлень респондентів для термінальних цінностей. В загалі, можна казати про слабку диференціацію респондентами ціннісних якостей і властивостей об'єктів у відповідності зі своїми внутрішніми змістами і смислами, про низький рівень усвідомленості власних цінностей. Як бачимо, у ціннісних орієнтаціях перші ранги займають традиційні цінності, орієнтовані на матеріальне і духовне благополуччя (здоров'я, друзі, любов, матеріально-забезпечене життя, цікава робота). Ціннісний образ соціального працівника значно відрізняється від ціннісних орієнтацій респондентів. Найбільшого значення набувають такі соціальні цінності, як: життєва мудрість і досвід, суспільне визнання і повага людей, продуктивне життя як максимально повна реалізація свої можливостей, альтруїстичне відношення до людей і людства в цілому, впевненість в собі як свобода від внутрішніх протиріч та сумнівів. Такі домінуючі цінності пов'язані з традиційними слов'янськими і православними ідеалами, ментальними характеристиками українського суспільства. На архетипічному рівні ціннісний ідеал соціального працівника представлений як образ мудрої, досвідченої людини (архетип «мудреця»), самоактуалізованої особистості.

Підсумовуючи проведений аналіз ціннісних уявлень за термінальними цінностями, можна казати, що ціннісні орієнтації відображають актуальні потреби сучасної українського суспільства, які виражаються в задоволенні вітальних потреб і потреб приналежності (індивідуальні цінності), а ціннісний образ соціального працівника являють собою вищі потреби визнання і духовності, що носять суспільний характер.

Інструментальні ціннісні орієнтації в перших рангах представлені такими якостями, вихованню яких приділяється увага в традиційній українській родині: життєрадісність, акуратність, освіченість, вихованість, відповідальність, чесність, незалежність. Ціннісні орієнтації відображають домінуючий тип освіченої, інтелігентної, моральної людини. Коефіцієнт кореляції з ціннісним образом соціального працівника невеликий – $r=0,293$. Ціннісний образ соціального працівника представлений якостями, що сприяють реалізації

домінуючих термінальних цінностей, – відповідальність, ефективність у справах, чесність, раціоналізм, освіченість, дисциплінованість, незалежність. Іншими словами, реалізація усвідомлюваних ціннісних орієнтацій пов'язана з ідеальними уявленнями про якісні засоби досягнення цілей. Ці якості характеризують соціального працівника як людину, що спрямована на досягнення особистого і суспільного успіху, реалізацію потенційних можливостей і здатностей в різних сферах соціального буття.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, соціокультурна ціннісна система, яка знаходиться в основі соціальної роботи, обумовлює професійні цінності соціальних працівників. Даний рівень представлений ціннісними орієнтаціями фахівців, якими вони керуються при виконанні своїх професійних обов'язків. Система соціокультурних цінностей соціальних працівників може бути представлена цінностями різних рівнів: смисложиттєві, універсальні, партикулярні, колективістські і професійні цінності. Основними групами соціокультурних цінностей соціального працівника є: цінності, що відображають альтруїстичний характер діяльності (альтруїстичний імператив); цінності етичної відповідальності перед професією (морально-етичні якості, гуманістичні цінності-ідеали, відчуття справедливості); цінності, пов'язані з потребою самореалізації, самоствердження і самоудосконалення особистості соціального працівника (психологічні, професійно-операційні якості та здібності, професіональна компетентність).

Література

1. Битинас Б. Процесс воспитания. Приобщение к ценностям [Текст] / Битинас Б. – К.: Момент, 1995. – 72 с.
2. Гусякова Л.Г. Основы теории социальной работы [Текст] / Л.Г. Гусякова, Е.И. Холостова. – М.: Институт социальной работы, 1997. – 346 с.
3. Дубасенюк О.А. Ціннісне відношення до професіоналізму виховної діяльності [Текст] / О.А. Дубасенюк // Нові технології виховання: зб. наук. статей / [відповід. ред. С.В. Кириленко]. – К.: ІСДО, 1995. – С. 145–154.
4. Сарри Р. Отбор студентов и обучение их социальной работе // За пределами ухода в сообществе: Опыт нормализации и интеграции / [под ред. Ш.Рамон] [Текст] / Сарри Р. – К.-Амстердам: Ассоциация психиатров Украины, 1996. – С. 59–69.
5. Социальная работа: Пособие для студентов вузов [Текст] / [под ред. В.И. Курбатова]. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 374 с.
6. Тюття Л.Т. Соціальна робота. Теорія і практика: навч. посібник [Текст] / [2-ге вид., перероб. і доп.] / Л.Т. Тюття, І.Б. Іванова. – К.: Знання, 2008. – 574 с.
7. Хиндука Ш.К. О возможных путях развития системы подготовки социальных работников в России // За пределами ухода в сообществе: Опыт нормализации и интеграции [Текст] / [под ред. Ш.Рамон] / Хиндука Ш.К.– К.-Амстердам: Ассоциация психиатров Украины, 1996. – С. 13–28.
8. Шмелева Н.Б. Ценностные ориентации, мотивации и психологические установки в профессиональной подготовке социального работника [Текст] / Н.Б. Шмелева // Российский журнал социальной работы. – 1997. – №1. –С. 115–124.
9. Friedlander W. Introduction to Social Welfare [Text] / W. Friedlander, E. Apte. – Englewood Cliffs (N.J.): Prentice Hall Inc., 1974. – 531 p.
10. Soyer R. The Right to Fail. Self Determination in Social Work [Text] / Soyer R. – Routledge. London, 1975. – 543 p.